

INTRODUIR LA FILOSOFIA DES DE LA TELEVISIÓ

Enric Senabre Carbonell

IES Escultor Francesc Badia. Foios (València)

Abstract: The main aim of this article is teaching and learning how to watch television with critical awareness. If philosophy is a critical analysis of the surrounding reality then we have to make philosophy think about television. The philosophical tools are reason, thought and word. The resources that television uses are persuasion, emotions and image. We intend to achieve a healthy synthesis of philosophy and television that, without leaving the pleasure of watching, adds to it a moment for reflection and rational thinking. The purpose is to build a democratic egalitarian and tolerant society whose citizens can exercise their rights starting from a suitable understanding of the messages that surround them.

Keywords: Philosophy, television, teaching, thinking, reason, emotion, word, image.

El primer dia de curs vaig entrar a l'aula amb l'emoció afegida que implica tota novetat i amb la por de la incertesa per transitar camins en els quals no estava tan avesat com en els de la meua assignatura. En les cares de l'alumnat es trasllua curiositat i en la meua, pànic.

Quan els vaig dir que enguany faríem filosofia a partir de la televisió, els seus ulls adquiriren la grandària de fanals. Però mentre els explicava que analitzaríem programacions de televisió, anuncis, *late-shows*, debats i fins i tot programes del cor, començaren a alçar les mans: *Veurem els Simpson? I Rebelde Way? I donarem filosofia?*

LA QUADRATURA DEL CERCLE

Efectivament, aquesta era la pregunta clau que una avesada alumna em dirigia i que jo ja m'havia plantejat un munt de vegades abans de ficar-me en aquest embolic: ensenyar filosofia i aprendre a veure críticament la televisió, tot al mateix temps i sense perdre cap de les dues vessants!

Però la idea era clara, i els pressupòsits de què partia eren correctes. Si la filosofia és l'anàlisi crítica de la realitat circumdant i la televisió representa una part d'aquesta realitat, aleshores hem de posar la filosofia a pensar sobre la televisió. Malgrat que la filosofia ha estat una disciplina tradicionalment poc habituada a introduir textos audiovisuals en el seu treball didàctic, no és menys cert que és justament la filosofia la que pot oferir un punt de vista crític per a interpretar la multiplicitat de missatges que l'alumnat rep en un format audiovisual.

Posar la filosofia al servei de la formació del pensament crític del nostre alumnat i utilitzar els mitjans audiovisuals per a ensenyar filosofia podien esdevenir dos objectius complementaris que havien de convertir la classe de filosofia en una activitat filosòfica d'anàlisi del context social des del mirall –deformat– que representa la televisió. Comptat i debatut es tractava d'innovar la classe de filosofia convertint-la en un laboratori de pensament, que es troba en aplicació i canvi permanent, amb la finalitat inexcusable de constituir una societat democràtica, igualitària i tolerant en la qual els ciutadans pogueren exercir els seus drets des d'una comprensió adequada dels missatges que els envolten.

PENSAMENT AMB IMATGES

Tot i la convicció que m'aportaven les bondats del projecte, no podia eludir les crítiques que, de segur, s'havien de fer a una idea tan esbojarrada. La primera i més evident és que la televisió simplifica el pensament, el fa incapaç de pensar en el sentit tradicional i fort del terme, de retenir informació, de centrar l'atenció i, per tant, el paper de l'escola (i de la filosofia especialment) és extirpar justament aquesta mala influència. De fet, personatges tan importants de la intel·lectualitat europea com Giovanni Sartori arriben a afirmar que: “La costumbre consiste en llenar las aulas de televisores y procesadores. Y deberíamos, en cambio, vetarlos”.¹

Sartori no diu res diferent del que ja va preconitzar Neil Postman allà pels anys 80, encara que aquell ho deia amb molta més gràcia: “En altres paraules, la televisió està transformant la nostra cultura en un gran circ per al món de l'espectacle. Es totalment possible, és clar, que al final ho trobem encantador, i que decidim que ens agrada molt. Això és exactament el que Aldous Huxley temia que passaria, fa cinquanta anys”.²

Aquestes premonicions ens fan venir ganes d'apagar la televisió a casa i de prohibir-la a l'escola, encara que el que hem fet ha estat mantenir-la en marxa a casa i vetar-la tàcitament a l'aula, com es fa amb aquells enemics que no podem combatre per la seua superioritat. El resultat ja l'hem dit abans; nosaltres, els ensenyants, fem com si la televisió no existira, però existeix i, a més, desenvolupa la seua activitat carregada d'interessos empresarials amb una impunitat total.

Jo pense just el contrari del que afirmen els autors abans citats. Si bé és cert que la televisió està canviant la manera de pensar de les noves generacions (i de les antigues també, encara que ho neguen), això implica que nosaltres hem de ser-hi, revisant aquesta nova manera de pensar, analitzant-la, criticant-la... preparant l'alumnat per llegir-la amb esperit crític.

Joan Ferrés ho pot dir més alt, però no més clar:

Mientras la lectura tiende a desarrollar el pensamiento continuo y lineal, la iconosfera lleva a desarrollar el pensamiento discontinuo y simultáneo. La imagen se rige prioritariamente por el pensamiento global, sintético, mientras que la letra impresa se rige por el pensamiento analítico, secuencial. La imagen desarrolla primordialmente el pensamiento intuitivo. La letra impresa, el pensamiento reflexivo.³

¹ G. Sartori, *Homo videns*, Madrid, Taurus, p. 150, 1988.

² N. Postman, *Divertim-nos fins a morir*, Barcelona, Índex, p. 105, 1990.

³ J. Ferrés, *Educar en una cultura del espectáculo*, Barcelona, Paidós, p. 53, 2000.

La tesi és similar a la de Postman i consisteix a anunciar una nova manera de pensar influenciada per la imatge, però les conseqüències educatives que n'extrau són ben diferents. Ferrés es planteja com educar les noves generacions formades ja en la imatge per fer-les pensar i impedir que es deixen manipular per un nou llenguatge.

A més a més, hem de tenir en compte un altre element diferenciador del discurs simbòlic respecte de l'icònic: l'emocionalitat. És evident que el discurs audiovisual és més emotiu que l'escrit, molt més racional i analític. Però aquest fet no implica cap altra cosa més que la necessitat d'unir ambdues vessants per constituir una simbiosi enriquidora en la qual el discurs racional corregisca la seua manca d'emocions i el discurs purament emotiu medie amb una racionalitat compromesa en el món dels sentiments. D'aquesta unió pot sorgir una pràctica educativa enriquidora: "El gran reto es, pues, evitar que se perpetúe la dicotomía según la cual la televisión es un espacio para emocionarse y el aula es un lugar para pensar. El gran reto es ayudar a convertir la emoción en reflexión, es enseñar a pensar a partir de la emoción".⁴

Una educació transformada que integre l'emocionalitat i la filtre amb una racionalitat més avesada a descobrir manipulacions i enganys.

Com es pot fer aquesta simbiosi? Segons Ferrés la solució rau en el que ell anomena l'educació en estèreo.⁵ Es tracta de tendir ponts entre les dues capacitats de l'ésser humà, entre el seu aspecte emocional i el racional, entre els dos hemisferis, el dret i l'esquerre, cadascun amb un predomini, però que junts són els que realitzaran la intel·ligència, una intel·ligència emocional que supere el model racionalista de la civilització occidental però que tampoc no s'abandoni a la recepció purament emotiva i acrítica dels fenòmens socials.

Perquè és cert que la televisió, presa d'un model més emocional, aporta una informació fragmentada, incompleta, incapaç d'aportar un coneixement fiable. Però aquest model pot ser superat amb una educació apropiada que recupere una emocionalitat racional, amb memòria, crítica, debat i assumpció dels sentiments, una educació que recupere espais per a la llibertat i que no els abandone als interessos més particulars que mouen les grans cadenes de televisió. Es tracta de recuperar un ús democràtic dels mitjans audiovisuals d'informació i comunicació, un ús absolutament necessari en una societat igualitària i lliure.

TELEVISIÓ I FILOSOFIA

I qui millor que la filosofia per a realitzar aquesta tasca? Quina és la disciplina que s'ocupa del pensament? Qui s'encarrega d'analitzar, revisar i criticar la capacitat de pensar? Quina àrea té la responsabilitat fonamental, encara que no n'és la única, de formar esperits crítics i desperts, capaços d'interpretar el món i de decidir lliurement?

En el Reial Decret que desenvolupa els continguts mínims de l'assignatura de Filosofia per al batxillerat (DOGV 05/04/2002), es diu ben clarament que la filosofia ha de "propiciar una actitud reflexiva i crítica", i també que "ha de potenciar la capacitat de pensar de manera coherent". Per tant, els objectius que busquem amb aquesta proposta coincideixen plenament amb els de l'assignatura de Filosofia, i el paper d'anàlisi crítica de la realitat i

⁴ J. Ferrés, *Op. cit.*, p. 167, 2000.

⁵ J. Ferrés, *Vídeo y educación*, Barcelona, Laia, Cuadernos de pedagogía, p. 19, 1988.

del món que ens envolta i la formació d'un pensament crític i personal són objectius que es comparteixen des de les dues vessants que pretenem integrar.

Malgrat tot, no ha estat la filosofia la disciplina més preocupada per aquests aspectes, més aviat al contrari. La filosofia ha viscut atrinxerada en el text escrit, en un patrimoni que considera sagrat i que percep en perill d'extinció. La recent polèmica sobre el paper i el pes horari de la filosofia en el batxillerat de la nova llei educativa (LOE) ha destapat vells dimonis i s'han escoltat queixes sobre la banalització del pensament i la necessitat d'una filosofia pura, en el sentit de lectura de textos clàssics i de treball escrit.⁶

Però la filosofia té un deure inexcusable, el de pensar el present, siga quin siga aquest present, i si la societat canvia, la filosofia haurà de pensar aquests canvis i haurà de posar a disposició d'aquesta reflexió tot el patrimoni textual de què disposa. Així ho reconeixen molts dels actuals filòsofs, com Sergio Sevilla, qui diu que “la filosofía, en un mundo socialmente racionalizado, sistémico, no puede actuar como sustituto de ningún fundamentalismo, limitándose a sustituir creencias incuestionables por certezas conceptuales; y, sin embargo, no puede ausentarse de la tarea de elaborar el sentido de los problemas concretos”.⁷

Pensar el present i donar sentit als problemes de la societat actual és una tasca irrenunciable de la filosofia, aquesta n'és la missió i el deure.

Adela Cortina⁸ diu una cosa semblant en un article a *El País*: “Fomentar la reflexión, la libertad, la crítica, el ejercicio de la razón pública y de la ciudadanía es, a mi juicio, la riqueza que hoy puede aportar ese añejo saber, al que desde Grecia se viene llamando *filo-sofia*, ‘aspiración o amor a la sabiduría’. En el proceso de formación es a todas luces imprescindible”.

Podem apreciar la mateixa tasca irrenunciable de la filosofia: reflexionar, pensar racionalment, obrir el debat en igualtat de condicions i constituir una societat democràtica, igualitària i tolerant són els objectius pels quals fem filosofia.

En aquest sentit dirigim nosaltres aquesta proposta; volem posar la filosofia al servei de la interpretació de noves realitats. En la línia del que ja deia Plató, els textos han de reviuir en el record que els aplica a les noves situacions. Aleshores, per què ens neguem a aplicar el missatge dels mateixos clàssics als qui defensem i volem protegir d'un perill inexistent? Per què volem blindar-los de la discussió amb el present? Preferim tenir-los als prestatges de les biblioteques?

Si el pensament canvia, la filosofia canvia, i la missió dels filòsofs és estar al costat dels qui necessiten pensar, dels qui demanen noves eines per a enfrontar-se a un món en canvi.

EINES PER A PENSAR

La metodologia filosòfica necessària per a desenvolupar aquesta idea ha de ser especialment acurada. Si acceptem la distinció d'E. Martens, no estem d'acord amb una pràctica filosòfica essencialista, concebuda com un valor en si mateixa i que tanca el seu sentit en un cercle que s'autoalimenta. Martens l'anomena “filosofia com a patrimoni cultural” i l'explica de la següent manera: “D'una banda, la filosofia com a patrimoni cultural que té valor per si mateix, amb els seus grans pensadors i textos, corrents principals, problemes

⁶ En aquest sentit, l'article de M. Menéndez, “¿Filosofía? ¿Qué filosofía?”, *El País* (8/6/2005), és molt revelador.

⁷ S. Sevilla, “Cambios de perspectiva en la filosofía de hoy”, *Pasajes*, 16, p. 44, 2004-5.

⁸ A. Cortina, “La filosofía en la escuela”, *El País* (9/05/05).

fonamentals, conceptes centrals i modes de pensar, i en els sistemes de pensament de la seua història, s'organitza cap a objectius d'aprenentatge determinats".⁹

Nosaltres, amb aquest treball, pretenem potenciar una concepció de la filosofia posada al servei del pensament crític, una filosofia que es plantege els reptes del present i que pose tot el seu instrumental conceptual i metodològic a l'abast del creixement personal de l'alumnat. Martens ho expressa així:

L'altra tendència principal està a favor d'una filosofia orientada cap als problemes i els alumnes. En cap cas la filosofia, almenys la filosofia existent, no s'ha de rebaixar al nivell dels estudiants, sinó que els estudiants han de ser estimulats i capacitats per a una activitat pròpia de la filosofia amb l'ajut també de les contribucions al diàleg existents en l'estatus tradicional de la filosofia.¹⁰

Creiem que amb aquesta concepció de la filosofia ens acostem més a allò que diu el Decret (DOGV 05/04/2002) de continguts mínims de l'assignatura de Filosofia. La citació de Kant en què afirma que no s'aprén filosofia, sinó que s'aprén a filosofar, és clarivident pel que fa a les intencions d'un curs de filosofia. I no es pot aprendre a filosofar si no ho fem sobre els problemes que tenim.

Per això creiem que partir de la televisió és una manera de fer significativa l'activitat filosòfica –que no necessita la televisió per a ser significativa, però que ha d'estar arrelada al seu temps– per a l'alumnat, d'ajudar-lo a pensar sobre el seu present i d'iniciar-lo en la filosofia filosofant.

Per a aconseguir-ho, la classe de filosofia haurà de convertir-se en una “escola de sensibilitat”¹¹ que, amb la utilització dels instruments clàssics del discurs filosòfic, s'enfronte a la comprensió del present. La filosofia pot realitzar aquesta simbiosi educativa, però per a aconseguir-ho, ha de transformar radicalment la seua metodologia de treball. En primer lloc, ha de substituir l'exclusivitat del text escrit i ha d'introduir l'anàlisi de documents audiovisuals dins dels seus objectius; després, ha d'oblidar l'asèpsia racionalista i ha d'incloure l'expressió de les emocions a l'aula, i al mateix temps ha d'estimular un diàleg sobre els diferents aspectes, idees i opinions que sorgeixen en relació amb els temes tractats, tot oblidant els discursos verticals i exclusius d'un professorat que creu que ho sap tot.¹² Finalment, ha d'ajudar-se, com una eina al servei del pensament, de textos, idees o reflexions de filòsofs i pensadors reconeguts. Amb aquests instruments de treball, la classe s'ha de convertir en una mena d'àgora on la discussió, l'anàlisi i la reflexió ajude a la formació d'un pensament crític en l'alumnat. Sense aquesta renovació metodològica, la filosofia pot perdre el seu sentit en les modernes societats postindustrials i esdevenir, aleshores, una activitat erudita prescindible, reducte intel·lectual d'unes elits aïllades i desconnectades del món.

Pensem que no hi ha una altra manera de reivindicar l'actualitat i la necessitat de la filosofia en els plans d'estudi. Bandegem reivindicacions corporativistes i posem la filosofia al servei del pensament crític i de l'educació integral; aleshores les reivindicacions sobre el

⁹ M. Ekkehard, *Introducció a la didàctica de la filosofia*, València, Universitat de València, pp. 22-3, 1991.

¹⁰ E. Martens, *Op. cit.*, 1991.

¹¹ I. Izuzquiza, “Enseñar filosofía en tiempos de reforma: una escuela de sensibilidad”, *Iber*, núm. 20, 1999.

¹² M. Ekkehard, *Op. cit.*, p. 117, 1991.

lloc de la filosofia en la societat actual esdevindran reivindicacions universals sobre el dret a una formació lliure, igualitària i democràtica.

POSEM-NOS LES ULLERES FILOSÒFIQUES

Amb aquests referents i aquesta metodologia, ara es tractava d'aclarir els continguts que havien de vehicular els objectius generals, d'organitzar-los dins de la programació d'una assignatura. Volia fer una introducció a la filosofia i volia introduir els elements bàsics de lectura de la imatge, i havia de fer-ho de manera relacionada. Al mateix temps, no podia quedar-me en els continguts conceptuals perquè parlem de dues àrees eminentment procedimentals en les quals la manera de fer és més important que el que es fa i que, a més a més, tenen una vessant actitudinal força important.

Amb tots aquests imperatius vaig pensar d'articular aquesta unitat introductòria en quatre blocs temàtics.

El *primer* consistia a introduir la filosofia a partir dels seus continguts tradicionals, com una activitat de reflexió sobre l'ésser humà, el pensament, la societat, la ciència i el coneixement. Es tractava de presentar els temes clàssics sobre els quals havia reflexionat la filosofia però a partir dels continguts televisius, prenent com a punt de partida les graelles televisives. D'aquesta manera s'incorporaven els continguts de la televisió, els tipus de programes, els temes de què s'ocupen i els interessos que els dirigeixen. Amb aquest primer acostament, aconseguíem fer una mica de sociologia de la televisió a partir dels seus continguts i de presentar la filosofia com una activitat que reflexiona sobre els diferents problemes humans i que, per tant, també pot fer-ho sobre la televisió com a producció humana. Els continguts procedimentals d'aquest primer bloc eren de menys importància perquè es tractava d'una presentació de continguts conceptuals.

El *segon* bloc es centrava, en canvi, en els procediments, deixant de banda ara els conceptes. De fet, si la televisió adquireix tanta influència en la nostra societat és justament perquè transmet una manera de veure el món genèrica, un clima, un esperit que es difumina al llarg de tota la seua programació. Per tant, ens centràrem en la publicitat, ja que es tracta d'aquella part de la programació televisiva que és present a totes hores i entre tots els tipus de programes i que incorpora la majoria dels recursos audiovisuals en la producció. Presentàvem, per tant, la publicitat i la utilitzàvem per a explicar els recursos expressius que utilitza i, al mateix temps, aprofitàvem també els anuncis per a anar descobrint els principals recursos que utilitza el pensament, i que la filosofia ha emprat al llarg de tota la seua història: l'anàlisi conceptual, la relació d'idees, l'argumentació, l'exemplificació i l'analogia. Així aconseguíem explicar, de manera aplicada, els principals recursos del pensament discursiu per a desenvolupar la reflexió i els principals recursos del pensament icònic per a fer-se convincent. Com podem apreciar, amb aquest bloc, aconseguíem cobrir els principals continguts procedimentals.

El *tercer* bloc es centrava en els inicis de la filosofia i les causes del seu sorgiment. Amb l'anàlisi del trànsit del mite al logos, aconseguíem reflexionar sobre la influència de la imatge i les emocions en el pensament humà i la seua substitució pel pensament discursiu que van introduir els primers filòsofs. La idea consistia a rastrejar els vestigis d'ambdós tipus de pensament en els nostres dies per tal de demostrar que conviuen entre nosaltres i que el segon no va arribar mai a substituir el primer. Per a trobar-los, la televisió ens ofería una oportunitat immillorable, vam comparar els programes del cor amb els programes de debat, anàlisi o discussió sobre temes polítics i socials. Vam analitzar expressivament els

elements audiovisuals i vam analitzar també els continguts de què tractaven, trobàrem les relacions entre forma i contingut, i reflexionàrem sobre la utilització d'una emocionalitat desenfrenada per part dels programes del cor i d'un raonament fred per part dels programes de debat. Vam rastrejar els vestigis del pensament mític, els seus elements positius i negatius, i els del pensament racional, amb les seues mancances i èxits.

El *darrer* bloc es centrava en les primeres passes de la filosofia i la pervivència dels seus mecanismes de reflexió en els nostres dies i en la televisió. Utilitzàrem textos del primer Plató socràtic i dels sofistes i aprofitàrem per a introduir els continguts conceptuals de la utilitat de la filosofia, la manera d'ensenyar-la i la seua aplicació a la gestió dels assumptes públics. Pel que fa als procediments, vam oposar el diàleg al monòleg o discurs estructurat i, en aquest aspecte, utilitzàrem els programes de televisió que es serveixen de taules de diàleg (com el cas de *Cròniques marcianas*) o de monòlegs dels seus conductors (com el programa d'Andreu Buenafuente).

UN PORT D'ARRIBADA... I DE COMENÇAMENT

Els resultats de l'experiència van ser avaluats a partir de les opinions de l'alumnat. L'opinió més estesa entre l'alumnat va ser positiva, a una gran majoria els havia millorat la concepció, que abans del curs estava dominada per la por, el desconeixement i la dificultat. Entre les seues explicacions del que significa la filosofia, dominava la satisfacció d'haver descobert una part de la realitat que no coneixien i d'haver adquirit l'hàbit de plantejar problemes, dubtes o preguntes: “M'ha ajudat a veure la vida des de diferents punts de vista, m'ha fet plantejar preguntes que mai no m'havia plantejat”. També “M'ha ensenyat, m'ha fet pensar, preguntar-me, investigar... temes que generalment no m'hauria plantejat.” I en el mateix sentit, “la filosofia ens ajuda a pensar, a raonar, a plantejar-nos els problemes i a tractar el perquè de les coses”. Són valoracions molt satisfactòries per a aquest professor, perquè demostraven que l'objectiu fonamental que preteníem s'havia acomplert. Però, a més a més, una part de l'alumnat arribava fins i tot a trobar una repercussió pràctica de la filosofia en la seua vida, segons que afirmaven opinions com “Ara reflexione més i veig les coses d'una altra forma” o “La filosofia ha passat de ser una assignatura més del curs a una concepció de la vida”.

Com a conclusions general del treball realitzat, podem dir que:

- La introducció de la televisió a l'aula i a la classe de filosofia és molt positiva. La televisió compleix a la perfecció una funció motivadora importantíssima, es converteix en un element d'atracció de l'atenció i en un factor d'identificació de les preconcepcions que l'alumnat aporta a l'aprenentatge.
- A més d'aquesta funció motivadora, apareix també una funció de contingut, atés que la consideració dels programes de televisió com a text audiovisual aporta varietat i riquesa a l'anàlisi filosòfica.
- L'activitat filosòfica adquireix un arrelament en la vida de l'alumnat gràcies a la connexió amb el món televisiu, més proper i concret, i permet augmentar el nivell d'abstracció de manera autònoma passant del pensament concret a l'abstracte.
- L'anàlisi filosòfica de la televisió introdueix un element crític que permet mediar la simple visió natural i poc reflexiva característica del mitjà televisiu.

- Aconsegüim una alfabetització audiovisual al mateix temps que augmentem les habilitats d'anàlisi i lectura comprensiva de textos escrits i audiovisuals, cosa que millora les competències de l'alumnat en la interpretació del món que l'envolta.

L'experiència no va anar gens malament, crec que he cobert els objectius de l'assignatura i he iniciat l'alumnat en la lectura crítica de la televisió, i tot amb una sensació de satisfacció per part de tots, de l'alumnat i de mi mateix. Pense que hauria de continuar desenvolupant aquesta experiència, de fet, mentre treballava amb aquesta introducció, anaven acudint noves idees al meu cap. Podria utilitzar els concursos culturals de la televisió per a parlar del saber i la ciència, i els informatius per a tractar el tema de la veritat i la seua construcció. També podria aprofitar els documentals de divulgació científica per a introduir els temes d'antropologia cultural, com l'evolució humana, el concepte de cultura i el de relativisme cultural. Els reportatges socials poden ser una bona porta d'entrada a la sociologia i els *reality shows* com *Gran Hermano*, una oportunitat per a parlar de la identitat i de la moral. Però totes aquestes idees encara s'han de filar i s'han posar en pràctica a l'aula. Queda molta feina. Però també queda temps i ganes.